

מפגשי יהודים וערבים, כאן ועכשיו**

בחודש אוקטובר 2000, במהלך האינתיפאדה החדשה, פגשתי במסדרון המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין בירושלים את אחת מתלמידותיי מן השנה שעברה שלמדה אצלי בקורס "החינוך לשלום ולמפגשי יהודים וערבים", שבו לימדתי יחד עם עמיתי אמין חליף.

התלמידה היהודייה הייתה מאוד נסערת וסיפרה לי שבילתה את השבת אצל ידידים באחד מן הישובים שמעבר לקו הירוק ומצאה את עצמה "במלחמה של ממש". היא הייתה בטוחה שמכאן "אני לא אצא בחיים". בתום שיחתנו על מורכבותו של המצב שבו כולנו מצאנו את עצמנו, שאלתי אותה אם היא חשבה להתקשר אל אחת מחברותיה הערביות לקורס, כדי לראות כיצד היא חווה את המצב? "את יודעת", השיבה לי, "לא חשבת לי על זה, אבל זה רעיון נהדר".

אינני יודעת אם אותה שיחת טלפון אכן התקיימה, אך אם מתוך סערת הרגשות והחווייה הטראומטית שבהן היא הייתה נתונה, הרעיון לטלפן אל חברה ערבייה נראה היה בעיניה כנהדר, זהו כוחו של המפגש בין היהודים לערבים ותקוותו.

מאמר זה יעסוק בבחינתם של מפגשי ערבים ויהודים במציאות החדשה שבה אנו שרויים, ובייחוד נבחן את המפגשים במסגרת המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, המכשירה פרחי הוראה.

ברצוני להדגיש שהמאמר נכתב בחורף 2000/2001 ועל הקורא ליזכור זאת בעת הקריאה, הואיל והקצב שבו משתנה המציאות שבה אנו חיים הוא

* רות בר-סיני מרכזת את לימודי החינוך הגופני, את לימודי החינוך לשלום וכן את המפגשים בין יהודים לערבים במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין.

** לאחרונה, יש ערבים ישראלים הקוראים לעצמם פלסטינים תושבי ישראל, אחרים משתמשים רק בשם פלסטינים ללא הבחנה במקום מגוריהם ויש הקוראים לעצמם ערבים. בחורף במאמר זה להשתמש בשם 'ערבים' בעבור אוכלוסיית הערבים-הפלסטינים תושבי ישראל ובשם 'פלסטינים' בעבור הערבים הפלסטינים החיים מעבר לקו הירוק. אין בכך, מבחינתי שום אמירה פוליטית אלא צמצום לצורך נוחות בכתיבת המאמר.

כה מהיר, כך שייתכן שאמירות מסוימות במאמר היו משתנות או לא נאמרות כלל בתקופה אחרת.

1. מהותו של המפגש המתוכנן

"המפגש הוא אחד מן האפיקים לחינוך פוליטי, באמצעות תהליך בין-קבוצתי המתמקד בצמיחה האישית והחינוכית של היחיד סביב התמודדותו עם קונפליקט, במקרה זה הקונפליקט היהודי-ערבי או הישראלי-פלסטיני..." (בר ועידי, 1995, עמ' 7). בקונפליקט זה מעורבים שני עמים והוא אינו קונפליקט בין-אישי אלא קונפליקט פוליטי אשר כפי שברור מאוד בימים אלה, משנה את אופיו בתקופות שונות. המפגש אינו מתיימר לפתור דילמות וקונפליקטים במציאות החיצונית, כי אם לסייע למשתתף במפגש בהבנתם ולהציע לו תפיסה וכלים להתמודדות אפשרית עמם.

במפגשים רבים בעבר הוגדרו המטרות כטיפול בסכסוך בין תרבותי ו/או אתני לקראת פיתוח חברה פלורליסטית, אך הגדרות אלה לוקות בחסר כי אינן מתייחסות לא-סימטריה ולקונפליקט בין שני העמים. המודלים של המפגש שמתקיימים בארץ הם: מודל המגע, מודל המידע, קבוצת משימה (שילוב של מודלי המידע והמגע) והמודל הפסיכודינמי. מודלים אלה נשענים על הסבר של מנגנוני התנהגות בין-קבוצתיים, הסברים פסיכולוגיים או הסברים תלויי חברה. הם מניחים שעל מנת לשנות עמדות והתנהגות, יש ליצור קבוצת התייחסות בעלת משמעות.

"קיימים חילוקי דעות בנוגע לגישה המתאימה להפעלת מפגשים כאלו, ויש החולקים על איכותם, על האפקטיביות שלהם ועל התוצאות שהם מניבים. יש הטוענים שלעיתים גרמו המפגשים אף לקיטוב ולהקצנת עמדות בין המשתתפים". (שם, שם). אחרים אומרים שבחיי הקבוצה ישנן תקופות שבהן עלולה לחול הקצנה, אך אם ממשיכים להיפגש אחריה, לעתים קרובות תחול דווקא התקרבות.

במחקר הערכה עדכני העוסק בפעילויות הפגשה יהודיות-ערביות אשר ערכה ד"ר יפעת מעוז וכלל 47 פעילויות שנערכו בין השנים 1999-2000 בתמיכת קרן אברהם, הראו הממצאים כי ברוב המדדים קיבלו פעילויות ההפגשה זירוגים חיוביים עד מאוד - בכ-74% מהפעילויות, האווירה הבין-קבוצתית בין משתתפים יהודים וערבים דורגה כטובה עד טובה מאוד; בכ-67% מהפעילויות, האינטראקציה הבין-קבוצתית בין משתתפים

יהודים וערבים דורגה כרבה עד רבה מאוד; בכ-87% מהפעילויות, נמצאה סימטריה או כמעט סימטריה (דומיננטיות קלה של בני אחד העמים) בהשתתפות הפעילה של המשתתפים היהודים והערבים בפעילות. נמצא גם כי יחס נוכחות סימטרי בין המשתתפים היהודים והערבים מגביר את הסיכוי לקבל סימטריה בהשתתפות פעילה של בני שני העמים בפעילות (מעוז, 2001).

1.1 יתרונות ייחודיים

הביקורת שעלתה לא פעם כלפי המפגש ולעיתים אף תסכול ואכזבה ממנו, יש למפגש המתוכנן יתרונות ייחודיים המאפיינים אותו. בהצגת הנקודות החיוביות במפגשים אשזור ציטטות וקטעי סיפורים הלקוחים מן המפגשים שאותם הנחיתי ביחד עם אמין חל'ף. כל השמות בהם בדויים.

- לחוות את... במקום לדבר על... מספרת ענת - "שוחחנו בעבר על בדיקת תעודות הזהות שעוברים הערבים. אבל הבנתי זאת לעומק רק כאשר הגענו בצוות מעורב יהודי-ערבי לבית הספר והשומר, אשר ייתכן שאמור לבקש מכל אורח להזהות, ביקש רק מן הסטודנטים הערבים את תעודות הזהות. הייתי נבוכה והרגשתי את עלבונם. מוחמד אף אמר לי שהוא הרגיש 'מאוד לא טוב' והסתכל סביבו לראות אם יש תלמידים אשר צופים בו כשהוא נבדק. זה גרם לכל הצוות להיות מצוברח מן ההתחלה ולקח זמן להשתחרר מן המועקה".

- ללמוד ולהכיר את מה שאין אנו יודעים על עצמנו ועל הצד השני. כשאמרה נהייא במפגש, שלערבים בישראל אין ערך לחיים עד שתקום מדינת פלסטין "וכל אחד מתוך עצמו מוכן להקריב את עצמו", הזדעזעו לא מעט מן הסטודנטיות היהודיות. אך כשאמר משה, בעצם, האם זה לא בדיוק מה שאמר טרומפלדור "טוב למות בעד ארצנו"? נרגעו הרוחות והתחילה שיחה של ממש.

- מתאפשרות פעילויות מובנות ובלתי מובנות הכוללות התנסויות עם יחידים במצב של שווים, תוך מתן גוונים שונים של האחר והעשרה של הדימויים על האחר, בניגוד למפגש היומיומי הבלתי סימטרי והמקרי. במהלכה של סדנה בתנועה שבה עבדו הסטודנטים בזוגות מעורבים - ערבי ויהודי - הם התבקשו לשאת ביחד מקל באורך של מטר וחצי, באיזה אופן שהם בוחרים. לאחר ההתנסות אמר יחיא "שינינו חלקנו

ברעיונות איך לשאת את המקל, הייתי צריך להתחשב בשותף". סימה הוסיפה "היה יותר מעניין ביחד, צחקנו, שמחנו והיה תיאום ומאמץ משותף כדי להשיג מטרה משותפת". "לא מחפשים מי אשם כשהמקל נופל, הכישלון לשנינו וההצלחה לשנינו", הדגישו אבי ועבד. בסדנה בתנועה, כדוגמה לפעילות מובנית ושונה מן המפגש היומיומי, התקיימה שיחה על המקל כאמצעי מתווך ועלו הדברים הבאים: למקל אין ישות עצמאית, הוא לא צד, אך יש לו שני צדדים ולכן הוא מזמין שיתוף פעולה, הוא קשיח ובהתחלה יש מרחק, אך במטלות שונות צריך להתקרב באמצעותו וניתן לעשות זאת. חפץ חיצוני יכול לשבור את הקושי להוציא את הדבר הפנימי שיש לכל אחד בתוכו, כיוון שיש דרך הגשה או אחיזה שונה. המקל יכול ליצור גבול. בגלל שהוא קשיח אנחנו חייבים להיות גמישים כשאנו עובדים אתו. המקל איפשר יצירת קשר בלתי מילולי.

- מתאפשר ליחיד עימות של הפער בין הכוונות וההצהרות לבין יכולתו לחוות את ההשלכות הישירות שיש למציאות על קבוצתו ועל הקבוצה השנייה. המשתתף חווה את המתח והניגודים, שהם חלק בלתי נפרד מלחיות עם הקונפליקט. אחרי שאמרה רנא שאילו גרה בשטחים הייתה גם היא יוצאת לזרוק אבנים היא נשאלה "האם במידה שתקום מדינה פלסטינית תרצי לגור בה?" היא ענתה לאחר היסוס ארוך, "אם תקום מדינה שתהיה ליד מדינת ישראל ומי שנלחם בעבור זה יגור שם, זה מספיק בשבילי". בהזדמנות אחרת סיפר חיים, לאחר שחזר משירות מילואים, על המון של ילדים שהתקרבו וכיתרו את העמדה שלו, הם זרקו אבנים ללא הרף. הוא תיאר את הדילמה שלו ושל חבריו האם לירות בילדים.

- מתהווה מסגרת שבה קיים פוטנציאל לחוות באופן אישי וישיר קונפליקטים בין-קבוצתיים אמיתיים. בשיחה על אופיה של מדינת ישראל נשמעו קולות שונים - "בשטח מדינת ישראל צריכים להיות רק יהודים; אנחנו לא מוכנים לחיות במדינה אחרת". "מדינת ישראל צריכה להיות לערבים וליהודים והערבים צריכים לקבל זכויות שוות". "ישראל בשבילי היא המקום שלי, המקום הבטוח אחרי השואה. ערביי ישראל הם עול, אבל אין ברירה צריך לעשות שלום".

- ניתן לבנות מפגשים החותרים לקידום היכולת של היחיד לחיות עם הקונפליקט, להתייחס למציאותי ולאפשרי ולא לאידיאל שהוא מעבר

לכוחו של המפגש. באחד המפגשים גילו הסטודנטים, להפתעתם, שבמציאות הנוכחית, הפחד הוא לא נחלת צד אחד, שרית אמרה "כל עוד הערבים פה, אני חיה בפחד", וכמחצית השעה לאחר מכן ציינה נבילה "אני מרגישה בפחד, מתייחסים אלי בצורה לא יפה".

1.2 הנחות בבסיס המפגש

- המפגש אינו מטרה בפני עצמה. הוא אינו מספיק ואין בכוחו לטפל בכל הדורש טיפול ביחסי שני העמים.
- המפגש הוא תחילת תהליך משמעותי שאיננו מסתיים במפגש.
- המפגש הוא הוויה קשה ומורכבת הדורשת התייחסות מקצועית למכלול הבא: טיב המנחים (ניסיון, הכשרה והדרכת המנחים במהלך עבודתם), עיצוב קפדני של תהליך המפגש, יצירת מספר דגמים של מפגש לקהלי יעד שונים ולתכנים שונים שיש להתמודד אתם. יש להיות קשוב למצב שבו נמצאות הקבוצות בעת המפגש ולהיות גמישים לערוך שינויים בתוכניות. למשל, קבוצה שחבריה עבדו באופן מאוד אינטימי והתקרבו במהלך של כמה סדנאות בתנועה, לאחר שהמשיכו לעבוד ולשוחח על הקונפליקט, עלו מתחים וקשיים והם סרבו לחזור לעבוד בתנועה כיוון שטענו שאינם מוכנים עתה לעבוד באופן כה אינטימי. המנחים שינו את התוכנית וקיימו מפגש חד-לאומי, שבו נערכה שיחה על הקשיים והמתחים. לאחרונה התקיימו שני מפגשים נוספים שהתבססו על ראיונות בני משפחה, ולאט לאט נבנתה מחדש האינטימיות. רק לאחר מכן ניתן היה לחזור לתוכנית המקורית.
- ההתמקדות היא ביחיד באופן הוליסטי - רגשות, התנהגות ותובנות.
- הכרה בא-סימטריה בין שני העמים בכל ההווה הקיומית שלהם במציאות החיצונית ובמפגש המתוכנן.
- ביסוס המפגש על מטרות משותפות לשני הצדדים. למשל, בניית תוכנית מפגשים לילדים יהודים וערבים.
- הכרה בהשפעת האירועים במציאות החיצונית על המציאות הנוצרת במפגש. השנה נוצרו עימותים בין המשתתפים ונאמרו משפטים קשים של חברי הקבוצה זה לזה, בשונה מן השנה שעברה, אז שררה במפגשים אווירה אופטימית. סמירה אמרה: "אני הייתי מוכנה שהילד שלי יזרוק אבנים..." לדברי דלית "הערבים מתנהגים כברברים..."
- ליבון סוגיית הזהויות במהלך המפגש.

- העיסוק במפגשים הוא בעיקר בתחום חוויתי-התנסותי-רגשי ופחות בתחום הקוגניטיבי. יש נגיעה ברבדים שחלקם לא מודעים ולא צפויים מראש.

- מרכיב הכרחי להתקדמות בתהליך המפגש הוא אובדן של תמונת העולם הקודמת והפנטזיות השונות עם התגובות המלוות אותם. בחלל שנוצר יש פוטנציאל להתחלת שלב של בניית תמונת עולם חדשה, המבוססת על הכרות והכרה במציאות הקיימת. כשחלקו הסטודנטים את הראיונות שערכו עם בני משפחתם על אודות מפגש משמעותי שהיה להם עם בני הלאום השני, סיפרה דינה על אביה שהציל טייס סורי מליניץ' ומסקנתה האישית מן הסיפור הייתה שאפשר להשתנות ושיש תקווה לשלום. דאוד סיפר על כיבוש הכפר של הוריו בידי הצבא הישראלי וחוויות ההרג וההשפלה שעברו משפחתו ואנשי הכפר. מסקנת אביו היא שלמרות כל זאת צריך שלום.

הסטודנטיות אשר הנהיגו את הוויכוח הקשה והנוקב אשר התנהל במפגשים האחרונים החליטו דווקא משום כך לשוחח יחד בקבוצה על הראיונות של בני המשפחה. השיחה הייתה מאוד תרבותית ועם הרבה אמפתיה הדדית. מכאן כבר הייתה קצרה הדרך לעבודה משותפת כזו, בהכנת תוכנית למפגשי ילדים.

1.3 תנאים המאפשרים מפגש

- הבניית התהליך - מתן הזדמנות שווה לשני הצדדים להתבטא. אפשרות למשתתף להתבונן בעצמו ולהתעמת עם עצמו, עם בני קבוצתו, עם הקבוצה השנייה ועם הקונפליקט ברמה הבין-קבוצתית. לשם כך הקבוצות צריכות להיות קטנות, לעתים אף כדאי לחלקן לתתי-קבוצות לצורך משימות מסויימות שבהן חשוב שכל אחד יתבטא.

- הרכב הקבוצות - קבוצות קטנות בהתאמה מרבית (כגון: גיל, מין, שכבה סוציאקונומית וכד'). יחס נוכחות סימטרי בין יהודים וערבים.

- סוציאליזציה מטרימה - עיבוד חד-לאומי לפני המפגש ואחריו.

- מרחב נוכחות שוויוני.

- הכרה בפער ביכולת ההתבטאות בשפה. גם תרגום אינו פותר את כל הבעיות ואין פתרון טוב ושלם לכך.

- שילוב פורום חד-לאומי. כאשר קיים בקבוצה מתח, כדאי לאפשר עבודה ושיח במסגרת חד-לאומית, שבה יותר נוח לרוב המשתתפים להתבטא באופן חופשי.

- תכנון התכנים וסדר הפעולות.
- הנחייה שוויונית עד כמה שאפשר, של שני מנחים, אחד מכל לאום.
- צירוף עולם הידע הרלוונטי.

1.4 נזקים וסיכונים

- מפגשי אירוח וקשרים אישיים מהווים פוטנציאל להטעיה, כיוון שציפיות המשתתפים שונות ולרוב אינן מציאותיות. מן הטעם הזה חשוב לשוחח מדי פעם בפעם על הציפיות. **בסיום הקורס אמרה רג'אא, "הייתה לי ציפייה לקשרים עמוקים יותר של חברות". שוש לעומתה ציינה שלדעתה "לא תמיד צריך להיות חברים, הקשר האישי נוצר או שלא נוצר ובכלל יש משהו מלאכותי בדו-קיום".** כמו כן, תיתכן אכזבה כתוצאה מתפיסה שונה של האירוח וההשקעה בו.
- למשתתפים הערבים יש ביטויים התנהגותיים למצב של נחיתות כתוצאה מהיותם מיעוט. יש מצדם נכונות גבוהה לקיים את המפגשים אך לא תמיד רצון להתעמת ישירות עם המשתתפים היהודים.
- אי-עיבוד הציפיות השונות.
- אי-טיפול במנגנוני ההגנה מונע מהמשתתף ללמוד ולהתנסות במפגש, ככל שמודעים למנגנוני ההגנה יותר נתונים פחות למרותם.
- פיתוח רגשות אשם.
- סיום בתחושת אופוריה או ייאוש ודיכאון מקטינים את הרצון להמשיך בתהליך ההתמודדות האישית עם המציאות.
- הנחיה לא מקצועית. השלכותיה של הנחיה לא מקצועית עלולות לגרום לירידת הערך העצמי של המשתתף ולהתרחקות שלו מהתמודדות.
- הקבוצה היהודית מפיקה יותר מן המפגש, הן ברמה הסובייקטיבית והן ברמה האובייקטיבית.

"המפגש בין יהודים לערבים הוא ראשיתו של דיאלוג. חשיבותו בכך שטמון בו פוטנציאל לשינוי בעתיד". לחלק מן המפגשים שנחקרו הישגים חשובים. השינוי הבולט שנמצא בקרב משתתפי מפגשים (בהשוואה לנחקרים שלא השתתפו בהם) היא ראייתם המורכבת והמציאותית יותר של הקונפליקט. ראייה שונה זו באה לידי ביטוי בהיבטים הבאים: הכרה בקיום קונפליקט קשה וכואב לשני העמים, מתן לגיטימציה לקיום העם השני והכרה בזיקתו הלאומית, הכרה בעובדה ששתי הקבוצות פוגעות ונפגעות, הכרה של היהודים כי גם להם יש חלק ממשי ואקטיבי בקונפליקט. הישג נוסף וחשוב של המפגש

הוא הקטנת תחושת השנאה האישית והקבוצתית המיוחסת לעם אחר (בר ועידי, 1995, עמ' 30).

מתוך המחקר שנעשה ביוזמת "סיכוי", העמותה לקידום שיוויון הזדמנויות, על "יהודים וערבים בישראל - ערכים משותפים ודימויים הדדיים", אשר נערך בשנת 1995, עולה שרוב המשתתפים מקרב שתי הקבוצות מסכימים שהיחסים בין יהודים לערבים בישראל אינם משביעי רצון אך, "בעיות ההווה, אינן מפריעות לתחושת האופטימיות לגבי העתיד. שני שלישים מקרב כל אחת מהקבוצות מסכימים עם הטענה שהיהודים ולערבים יש יסוד משותף שיכול להוות בסיס לשיפור היחסים ביניהם" (לוינסון, כץ ואל-חאג', 1995, עמ' 21).

2. מן הנעשה במערכת החינוך

בשנת 1986 הוקמה במשרד החינוך, התרבות והספורט (להלן: משרד החינוך), היחידה לדמוקרטיה ולדו-קיום, כשבבסיס עבודתה הייתה מונחת ההנחה שלפעילויות חינוכיות, פורמליות ולא-פורמליות, יש את היכולת לשנות סטריאוטיפים ודעות קדומות ולפתח תבניות התנהגותיות של סובלנות, המבוססות על קבלת השונה ועל ההכרה שכולם חשובים באופן שווה. היחידה התייחסה לנושאי הדו-קיום בתחומים הבאים: חינוך לחברה דמוקרטית, חיים בחברה רבת-תרבותית, חינוך לשלום ומתן כלים למורים לטיפול בנושאים פוליטיים-ערכיים ותרבותיים השנויים במחלוקת (צוות היחידה לדמוקרטיה ודו-קיום, 1993). היחידה צומצמה במשך השנים ושולבה בתוך המנהל לחינוך ערכי, אשר לימים בוטל לחלוטין. כיום, מצויים נושאים אלה בטיפולו של המטה המשולב ליישום דוחות קרמניצר ושנחר.

הנושא המרכזי לשנת תשנ"ה היה "תהליך השלום - ישראל במזרח התיכון". בחזר מנכ"ל מיוחד י' משנת תשנ"ה, כותב פרופ' דוד גורדון, יו"ר המזכירות הפדגוגית, "בחירת הנושא המרכזי... הייתה מלווה בוויכוח ציבורי. כיום, לאחר חודשים מספר שהתוכנית מופעלת בהם, אין עוד ספק בכך שמערכת החינוך לא הייתה יכולה להתעלם מההתרחשויות ההיסטוריות המתחוללות בימים אלו... מערכת החינוך רואה את עצמה מחויבת לספק להם (לתלמידים) מידע רחב ומקיף ככל האפשר וכן כלים שיאפשרו להם להפעיל שיקול דעת, להשוות בין אלטרנטיבות ולגבש את דעתם ואת השקפת עולמם" (חוזר המנהל הכללי, חוזר מיוחד י', 1995). חוזר מנכ"ל

זה הוא אחד מן החוזרים עבי הכרס (517 עמודים), אם לא העבה מבין אלה שפורסמו בשנים האחרונות, והוא מכיל רשימות מפורטות של חומרי למידה, הצעות להפעלות ורשימות של גופים מסייעים. הגופים המפיקים חומרים בנושא הם רבים ביותר, ביניהם אגפים שונים במשרד החינוך, מרכזים פדגוגיים, אוניברסיטאות ומכללות, מוסדות וארגונים העוסקים בשלום ובדו-קיום, יזמים פרטיים, הוצאות לאור, מוזיאונים, טלוויזיה, קולנוע ותיאטרון. כמעט כל גוף שמכבד את עצמו כותב משהו בנושא. מעניין לציין בהקשר זה את דוח קרמניצר "להיות אזרחים", אשר נערך במשרד החינוך בפברואר 1996 ועסק ביכולת לקבל את האחר, אך לא דן כלל במגזר הערבי. רק בימים אלה, מושלם "הדוח החסר" אשר מתייחס אל המגזר הערבי. מכל מקום, **אין זה אומר שקיימת הלימה בין חוזר המנכ"ל עב הכרס וכמות הפרסומים בכלל, לנעשה בתחום זה בבתי ספר.** במשך שנים רבות התקיימו פעילויות מעטות, יחסית לכלל היקפה של מערכת החינוך, בתחום הדו-קיום בכלל והמפגשים בין ערבים ליהודים בפרט.

בשנים האחרונות חל שינוי משמעותי בתחום. במשרד החינוך הלכה וגברה ההכרה בחשיבות המפגשים בין ערבים ליהודים ובשנתיים האחרונות אף חלה מהפכה במערכת אשר אפשרה לתלמידי המגזר הערבי ללמוד את מורשתם. בשנת 1999 העריכה חביבה בר, יועצת חינוכית וחוקרת, שהתקיימו בתוך הקו הירוק, כ-300 פרויקטים בין ערבים ליהודים ובערך ככפול מכך בין ישראל לרשות הפלסטינית. פרויקטים אלה לא היו, כמובן, רק בתחום החינוך, אך לרבים מהם הייתה נגיעה זו או אחרת אליו. לא ברור היכן עומדים כל הפרויקטים האלה בתקופה הקשה שבה אנו נתונים כרגע, אך אין ספק שחלקם מצויים בהקפאה, בהאטה או בתהליכי חשיבה מחודשת, שינוי והתאמה למציאות החדשה והמשתנה.

רוב הגופים העוסקים בנושא הם ארגונים בלתי ממשלתיים (NGO), ובעבר דווח שפעילותם של ארגונים אלה לא רק שנמשכה בתקופות קשות, אלא אף התהדקה והיא משמשת כרשת ביטחון חשובה במיוחד לשיתוף הפעולה וליחסים בין ישראלים לפלסטינים. למעשה, מכלול הפעילויות הלא-ממשלתי מהווה לעתים כלי או מסגרת המאפשרים למערכות הרשמיות להיפגש אלו עם אלו, על אף ההידרדרות ביחסים הרשמיים, כפי שמציין צוות הקרן לשיתוף פעולה כלכלי (1998) (ראה דוח פעילות לשנת 1997 של הקרן לשיתוף פעולה כלכלי [EFC] ומועצת הבריאות הפלסטינית [PCH], 1998).

כיום מתקיימים במערכת החינוך עשרות פרויקטים החל מתיאטרון יהודי-ערבי ביפו העוסק בדיאלוג באמצעות תיאטרון וכלה בקבוצות דיאלוג באמצעות האינטרנט. חלק מן הפרויקטים הם פרי יוזמת המשרד, אחרים רק נתמכים על ידו ולא מעטים הם פרי יוזמות עצמאיות, ללא כל קשר למשרד או תמיכה ממנו. מחוז הצפון למשל, שבו לומדים יותר תלמידים ערבים מיהודים, מקיים עשרות פעילויות, ולאחרונה אף סיכם אותן בכתב. חלק מבתי הספר הניסויים ובמסגרת השירות הפסיכולוגי הייעוצי (שפ"י) עוסקים גם כן בחינוך לשלום, ואלה רק חלק מן הדוגמות. המאורעות האחרונים (בשנת 2000) גרמו להתעוררות נוספת בנושא ודווקא עם הבלבול ושאלת השאלות מחדש, מתברר שיש יותר אפשרות לעסוק בנושא כי יותר אנשים רוצים לדבר. נוצרו לא מעט קבוצות חדשות אשר החלו לקיים דיאלוגים במסגרות מגוונות וברבות מהן גם עוסקים בקונפליקט עצמו. יחד עם זאת, יש פרויקטים שנפסקו ורבים עוסקים כרגע בעיקר בעבודה חד-לאומית.

למרות הפריסה הנוכחית הרחבה יותר של הפעילויות בתחום מערכת החינוך, עדיין מפגשי יהודים-ערבים מתקיימים רק בחלק מבתי הספר. מכיוון שלא כל הפרויקטים נעשים במעורבות כלשהי של משרד החינוך ואין גוף אחד שמרכז את המידע, קשה לנקוב במספרם של בתי הספר שמקיימים עדיין מפגשי יהודים-ערבים.

הנחת היסוד שלי היא שבמדינת ישראל חיים זה לצד זה ערבים ויהודים וחובת מערכת החינוך הממלכתית לדאוג לחינוך האוכלוסייה על כל רבדיה, תוך הכרת השונה ושאיפה לדו-קיום שוויוני ודמוקרטי. על משרד החינוך האחריות לטפח את המגזר הערבי ולצמצם את הפערים, תהליך שהחלו בו רק בשנים האחרות והדרך בו עדיין ארוכה. שאיפה זו לצמצום פערים ולשוויון אף הכרחית כדי שהדיאלוג היהודי-ערבי יהיה סימטרי עד כמה שאפשר. במסגרת החתימה על הסכם אוסלו התחייבה המדינה לקדם את ההידברות ולטפח קשרים בין העם הישראלי לעם הפלסטיני. "תהליך השלום אינו יכול להיות מבוסס אך ורק על תהליך פוליטי. לפיכך, לתהליך הפוליטי המבוסס על גישת ה-top-down צריך להוסיף גם אלמנטים של bottom-up היוצרים את ההזדמנות המקצועית למפגשים בין אנשים משתי הקהילות... כך נוצרים קשרים ברמת הפרט ויוצרים בסיס לפיוס ברמת החברה האזרחית" (שם, שם, עמ' 5). פעילויות בין הערבים ליהודים מהוות לא רק מכשיר מרכזי בהתמודדות עם פחדיהם של אנשים

משני הצדדים, אלא הן גם מגייסות את האנשים הללו לתמיכה פעילה בתהליך השלום ולחיים משותפים על בסיס של כבוד ושוויון.

לכן, אם בינתיים, לאור האירועים האחרונים, הערוץ הפלסטיני מוקפא, הרי שהשיח הערבי-יהודי ראוי לקדימות גבוהה ביותר.

המטרה צריכה להיות הרחבת מעגל המשתתפים במפגשים, במסגרת מערכת החינוך הישראלית, כך **שכל תלמיד ערבי ויהודי ייפגש במהלך לימודיו עם בני העם השני, לפחות בסדרת מפגשים אחת, ורצוי יותר.** היום ברור לכל שתחום זה הוא מהוויתנו הקיומית, אי אפשר להתעלם ממנו יותר ולכן צריך שיטופל בקביעות ובהמשכיות ולא רק בשנה שבה יש נושא הנוגע בכך או מאורעות המעלים אותו בכוח על פני השטח. אין ספק שכאשר משרד החינוך נותן "מטרייה מגבה" התוכניות והפעולות מקבלות לגיטימציה ותוקף רב יותר והמהלכים ותוצאותיהם ניכרים יותר. לכן, על משרד החינוך להכין תוכנית-על רחבה אשר תקיף תחומים רבים במערכת החינוך, ותחייב את מוסדות החינוך לעשייה בתחום הדיאלוג היהודי-ערבי, תוך עידוד ליצירת וריאציות על ידי כל מוסד ומוסד, בהתאם לצרכיו ולהשקפתו. ככל שהתוכנית תקיף תחומים רבים יותר במערכת היא תגיע לאוכלוסייה רחבה יותר, ואם גם יוצרו קשרי גומלין בין התחומים השונים תהיה לתוכנית משמעות רבה יותר.

עיקרי הצעתי לתוכנית משרד החינוך:

- הקמת ועדת היגוי משותפת של יהודים וערבים המורכבת מאנשי משרד החינוך, ממנהלים, ממחנכים ומהורים, אשר תקבע את תוכנית-העל.
- התוכנית תוכנס למערכת במסגרת "פיילוט" (ניסיון) והטעמתה במסגרת תלווה על ידי צוות מיוחד.
- משרד החינוך יקיים מחקר פעולה ופיתוח אשר ילווה את התוכנית, וגם תוכנית הערכה.
- התוכנית תכיל שלושה חלקים: 1. **הכנה** - בירור זהויות, יחס בין הצהרות למעשים, פחדים וציפיות וכד'. 2. **פעילויות** - סל רעיונות רב-תחומי ומגוון של "ערוצי קרבה" ומפגשים באופנים שונים ובתחומים שונים. 3. **עיצוב**.
- לאחר שלב הפיילוט והערכתו, תתקיים התוכנית בכל בתי הספר. כל צוות ביה"ס, בשיתוף נציגי התלמידים, ההורים ונציגי הרשות המקומית (בהתאם למערכת היחסים הקיימת עם הרשות המקומית), יבחר את

הפעילות המתאימה לו ואת היקפה. אין חובה לקיים מפגש. ביה"ס יחליט אם הוא בשל למפגש ומתי הוא בשל לכך, אך אם הוא יתקיים יש חובה לקיום הכנה ראויה ועיבוד המפגשים.

- צוות הניהול בביה"ס יהיה הראשון לעבור את התהליך במסגרת התוכנית ובהדרגה הוא יורחב למחנכים, מהם לכלל המורים, מהם לתלמידים ואם ניתן - גם למשפחתם המורחבת.

- לקבוצה הערבית יהיה מנחה ערבי ולקבוצה היהודית יהיה מנחה יהודי. המפגשים יונחו במשותף על ידי שניהם. המנחים יהיו מנחים מקצועיים אשר עברו התמחות בתחום היהודי-ערבי ובחברה המצויה בקונפליקט. משרד החינוך יקיים הכשרה מיוחדת למנחים וכן יקיים בעבורם פורום דיאלוגי.

- משרד החינוך ימליץ למוסדות להכשרת מורים לקיים קורס חובה, המתאים לאופי המוסד ולהשקפתו, לפי מודל זה או אחר, המכיל הכנה, מפגשים ועיבוד שלהם, שישתתפו בו פרחי הוראה ערבים ויהודים. עם סיום לימודיהם ישתלבו הבוגרים הללו בתוכניות השונות הקיימות בבתי הספר. במוסדות שבהם לומדים גם ערבים וגם יהודים, יומלץ להרחיב את הלימוד המשותף בקורסים "הרגילים".

- במסגרת ההשתלמויות למורים ולמנהלים יתקיימו מגוון פעילויות מפגשים בין ערבים ליהודים והמשתתפים יוכשרו להוביל מפגשים כאלה בבית-ספרם.

- כותבי תוכניות ערבים ויהודים יבדקו את תוכניות הלימוד הקיימות כדי לבחון היכן ניתן לשלב את הנושא וכיצד ניתן לשלבו. למשל: תולדות הסכסוך משתי נקודות המבט, הדומה בין שתי השפות וכד'. חלק מתוכניות הלימוד יהיו בבחינת חובה וחלקן בחירה.

- בכל בתי הספר היהודיים תחול חובת לימוד השפה הערבית המדוברת ותורחב הלמידה על התרבות ועל ההיסטוריה הערבית.

- עידוד מורים ערבים ללמד בבתי ספר יהודיים ולהפך.

- עידוד הקמת בתי ספר דו-לשוניים.

- מתן אוטונומיה רחבה יותר לבתי הספר הערביים והרחבת התשתיות והתקציבים שלהם.

המשאבים לקיום התוכנית יבואו כולם מתוך המערכת. המשאבים הראשוניים יהיו עצומים, אם כי חלק גדול מן העבודה יכול להתבצע בתוך המסגרת התקציבית של כל גוף הקיים ממילא. התוכנית תתקיים כל הזמן בהיקף זה או אחר, אך באספקטים רבים המערכת תזין את עצמה והוצאותיה ילכו וייקטנו.

יתרונות ההצעה: ניתנת סמכות לדרג הלאומי, שהוא בעל ראייה רחבה ואינו מושפע מדמגוגיה מקומית. משרד החינוך יכול, על פי תוכנית הוליסטית זו, להעלות לדרגת חשיבות עליונה את הערכים הקשורים לחיים באוכלוסייה מגוונת - הכרת האחר וההתייחסות הוגנת אליו ואל ערכי הדמוקרטיה, שוויון הזדמנויות, כבוד ההדי והערך "דע את עצמך ואת שכניך". **החובה** להתייחס אל הנושא הזה באופן כלשהו, אינה מאפשרת לאף לא מוסד אחד להתעלם מן הנושא ולפגוע **בחובת** מערכת החינוך **"לספק לתלמידה כלים שיאפשרו להם שיקול דעת, להשוות בין אלטרנטיבות ולגבש את דעתם והשקפת עולמם"** (חוזר המנהל הכללי, חוזר מיוחד י', 1995).

בהצעה זו אין פטרונות יהודית. האוכלוסייה הערבית לוקחת חלק פעיל לצד האוכלוסייה היהודית, כך שיש שותפות רחבה ואחריות אמיתית למרקם היחסים בין היהודים לערבים במדינה. ההצעה הופכת את השפה הערבית לשפה, אשר בצד העברית, תוכל לשמש לתקשורת. ההצעה מאפשרת לתלמידים היהודים לרכוש ידע על המורשת הערבית ולצמצם את הבורות הקיימת בתחום. ההיקף העצום של אוכלוסיית המשתתפים, שגם מקרינים על סביבתם, מעלה את הסיכוי להתרחשות של שינוי משמעותי במערכת היחסים בין היהודים לערבים. ההצעה מאפשרת אחדות, הוגנות, יחס שווה של המערכת למוסדות השונים וכן מגוון רחב של דרכים לפעולה, ביחד עם מתן אפשרות, בתוך המסגרת המחייבת, למצוא את הגישה המתאימה לו. במסגרת ההצעה הזו משקיעים בהכנת פרחי ההוראה והמורים, אשר יעברו בעצמם תהליך, כדי שיוכלו ללוות אחר כך את תלמידיהם. כמו כן, מושם דגש על חשיבות מקצועיותם של המנחים ועל הצורך שלהם לקיים קבוצת דיאלוג משלהם.

החסרונות העיקריים בהצעה: א. תוכנית בהיקף כזה היא תובענית ועלולה גבוהה, אפילו אם במשך הזמן העלויות יוזלו. ב. התוכנית מחייבת את כל המערכת להשתתף בה. אומנם בתוכנית ישנו פתח לגיוון אישי, אך היא עדיין יוצרת נוקשות ומכתיבה תרבות אחת אחידה. ג. תוכנית המוכתבת מלמעלה מעוררת פחות מוטיבציה ומעורבות בקרב צוות בית הספר מאשר תוכנית הצומחת מתוך בית הספר ונובעת מתוך צרכיו והשקפותיו. ד. אי ניצול הארגונים הרבים מחוץ למשרד החינוך שהם בעלי ידע ומומחיות, ולעתים גם בעלי יכולת לגייס משאבים, המעוניינים לפעול בתחום החינוך. תוכנית אחת לעולם לא תהיה מגוונת ולעולם לא תענה על צרכים רבים בהשוואה לאוסף תוכניות של ארגונים רבים ומגוונים. ה. במציאות

הפוליטית הנוכחית לא נראה שמשרד החינוך הישראלי יעמיד את המפגשים בין יהודים לערבים בראש סולם עדיפויותיו.

הצעה נוספת אשר מקובלת על רבים מהעוסקים בפועל בשיח הערבי-יהודי והפלסטיני-יהודי, אך איננה קורמת עור וגידים, היא ההצעה להקים גוף ארגוני ציבורי שישמש מסגרת-על לכל הארגונים העוסקים בדיאלוג ובמפגש בין ערבים, יהודים ופלסטינים. רוב הארגונים אינם מקיימים ביניהם קשר וכל ארגון וארגון מתחיל את עבודתו מבראשית, תוך בזוז אנרגיה רבה על רכישת מידע וידע המצויים כבר בידי ארגון אחר. ברור שקיימת תחרות מסוימת בין הארגונים על המשאבים הכספיים ולעתים גם על האוכלוסייה שתשתתף במסגרתם, אך ישנה כאן החמצה של הזדמנות לשיתוף פעולה, להפריה הדדית, לקידום האיכות של העבודה החינוכית ולמעשה להעצמה של כל הנושא. יש לציין שבעת הזאת מתחילה התארגנות לקראת הקמת גוף כזה במסגרת הפורום להסכמה אזרחית, שהוקם ביוזמת משרדו של השר מלכיאור. המציאות הפוליטית הישראלית היא, כידוע לכולנו, דינמית ביותר. עם כתיבת המאמר בחורף 2001 נכון היה לספר על יוזמה זו. בינתיים, היו בחירות והיוזמה, עד כמה שידוע לי ולחבריי, שיחד היינו שותפים לפורום, הוקפאה. כמו כן, שמעתי שלאחרונה הוקמה במשרד המדע, התרבות והספורט, ועדה האמורה לבנות תוכנית-על שכזאת. למעט עמיתה אחת העוסקת בתחום, איש מן האנשים המצויים בתחום (לפחות אלה שעמם שוחחתי), לא יודע על כך ובוודאי שאינו שותף בוועדה, למרות הידע הרב המצוי בידיהם.

3. מן הנעשה במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין

ברובה של מדינת ישראל, האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה היהודית מנהלות את חייהן בנפרד זו מזו. יתרה מכך, תמיד היו (ואולי היום הן מוגדרות אף יותר ובוחרות לשמור על זהותן כקבוצה, תת-קבוצות למיניהן, כגון: עולי ברית-המועצות לשעבר, עולי אתיופיה, בדואים, דרוזים וכיו"ב.

במכללה שלנו, המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, לומדת אוכלוסיית סטודנטים פלורליסטית מאוד, אשר חבריה משתייכים לכמה תת-קבוצות בו-זמן - יהודים, ערבים, מסורתיים, דתיים, חילוניים, תושבי התנחלויות, תושבי מזרח ירושלים, נוצרים, מוסלמים, עולים מארצות שונות, שמאלנים, ימנים וכן הלאה. קרוב לוודאי, שכל קבוצה באוכלוסייה הישראלית מיוצגת

באופן מסוים בתוך אוכלוסיית המורים והתלמידים שבמכללה. יחד עם זאת, אין זה חתך מדויק של החברה הישראלית, שכן היחסים המספריים בין הקבוצות השונות אינם זהים ליחסים בחברה הישראלית; כך למשל, מספרם של הסטודנטים הערבים הלומדים במכללה גדול ממספרם היחסי באוכלוסיית המדינה.

הסטודנטים מן הזרמים ומהגוונים השונים נפגשים בפועל יום-יום בין כותלי המכללה. אך מהי מהותו של מפגש זה? רואים אחד את השני, שומעים זה את שפתו של זה, מתחככים זה בזה במסדרונות הצפופים, יושבים בשולחנות סמוכים בקפיטריה וכיוצא בזה. האם לזה ייקרא מפגש?

כבר לפני כעשרים שנה חשו מורים במכללה שקבוצה כה פלורליסטית ומגוונת אך בעלת **מכנה משותף של עיסוק בתחום החינוך**, יכולה ליצור מפגשים של ממש. מפגשים אשר יכילו הרבה יותר מנוכחות פיזית משותפת באותו החלל. ההתחלה הייתה במפגשי מורים יהודים וערבים על בסיס חברתי. המפגשים התקיימו בבתי המורים, כשלמעשה, מעבר למקום עבודה משותף, לא היה כל קשר למכללה. לסטודנטים ניתן באותם הימים רק קורס אחד במשותף - חינוך גופני - מתוך הנחה שבקורס זה אין צורך בשפה, ואכן המפגש היה בעיקרו "נוכחות בחלל משותף". מאז, המפגשים לבשו ופשטו צורות שונות ומגוונות. אבל אין בכוונתי לעסוק בהיסטוריה אלא בהווה.

ובכן מדוע כדאי וצריך לקיים תוכניות למפגשים ולקורסים משותפים לסטודנטים ערבים ויהודים במכללה? כאמור, בכל רחבי הארץ עוסקים מאות ארגונים במפגשי יהודים וערבים למיניהם. ברובם מדובר בשתי קבוצות הזרות זו לזו לחלוטין וגם אם קיים מכנה משותף ורצון טוב של שני הצדדים, עדיין התהליך ארוך ביותר ותחילתו מלאכותית. לעומת זאת, לקבוצת התלמידים במכללה יש נקודת התחלה טובה יותר - זוהי אוכלוסייה השווה באותו המוסד ומהווה ביחד מרקם אחד משותף עם הרבה נקודות השקה יומיומיות; ההימצאות ביחד קיימת מימלא, הסטודנטים רואים את המכללה כבית, חשים ביטחון ופתיחות להביע את דעותיהם ויש להם מכנה משותף בעצם היותם פרחי הנוראה. לא רק **שאסור להחמיץ** את ההזדמנות לקיים מפגש של ממש בין שתי הקבוצות הללו, אלא ייתכן שאם לא יתקיים מפגש של שיח אמיתי, ייוצר מתח שילך ויגבר בזמנים קשים. דברים אלה נכתבו בחורף 2001 וכשחזרתי וקראתי אותם, באביב 2001, הוכיחה המציאות כי חששותיי היו מוצדקים.

כמו כן, חשובה מאוד ההכנה של כל פרחי ההוראה להובלת מפגשים שכאלה, כך שיהיו שגרירים לנושא בבית ספרם ואם אכן, ביום מן הימים, משרד החינוך יקיים תוכנית שכזאת, כדאי שהמורים יהיו מוכשרים לקיימה. **עלינו לשאוף לכך שכל תלמיד ותלמידה במכללה ייפגש עם בן העם השני לפחות בקורס אחד במסגרת לימודיו ורצוי שיהיה זה קורס שבו ניתנת הזדמנות לשיח אמיתי ביניהם.** ההנחה היא שאם התלמידים יחוו חוויה, אשר למרות מורכבותה תהיה חוויה בונה שתעודד אותם להבין ותגרום להם להפנים את חשיבותם של המפגשים, יגדל הסיכוי שהם עצמם יובילו מפגשים בין תלמידיהם או שידאגו לכך שארגונים אחרים יקיימו אותם.

מה מתקיים היום במסגרת המכללה בתחום הדיאלוג, המפגש והלימוד המשותף בין הסטודנטים הערבים ליהודים?

הקורס "חינוך לשלום ולמפגשי יהודים וערבים"

הקורס נפתח במכללה בשנת 1986 בהנחיית הד"ר קיין ומוחמד חוראני ובמשך השנים הלך וגדל מספר הקבוצות שהשתתפו בו. השנה משתתפות בתוכנית חמש קבוצות מקבילות, בכל קבוצה סטודנטים ערבים ויהודים הלומדים להקשיב אחד לשני, להכיר זה את זה, לכבד איש את רעהו, לבנות אמון הדדי וליצור קבוצת עבודה המתכננת מפגשים בין ילדים ערבים ליהודים ומנחה אותם. זוג מורים, ערבי ויהודי, מנחים כל קבוצה. המסגרת לכל חמש הקבוצות והמטרות שלה משותפות, אך כל זוג מנחים קובע את דרך עבודתו. יש קבוצה שמדגישה בעיקר את דינמיקה הקבוצתית, קבוצה אחרת נעזרת בפעילויות גופניות לבניית הקבוצה כצוות, יש המדגישות יותר את תחום הדעת, וכדומה. "תוכנית הלימודים לסטודנטים בנויה סביב ארבעה צירי הכריות. בעקבותיה בשלים צוותי ההנחה לעבודה עם הילדים; הם מהווים בשלב זה מודל חיקוי שוויוני המושתת על יחסי כבוד, ידידות ורצון משותף להצליח במשימה החינוכית. ארבעת הצירים הם:

1. היכרות חברתית דרך דינמיקה קבוצתית, המתבצעת בטכניקות שונות סביב נושאים שונים, כמו: זהויותיו השונות של הסטודנט, אישיותו, עמדותיו הפוליטיות וכו'.
2. היכרות תרבותית-פוליטית דרך הרצאות ודיונים על נושאים שונים כמו פסיכולוגיה של הקונפליקט, זרמים באסלאם, התנועה הלאומית היהודית והפלסטינית, אמנות האסלאם וכו'.

3. היכרות מקצועית באמצעות חשיפה לדרכי עבודה חוויתיות, המתאימות לגיל שאתו תעבוד קבוצת הסטודנטים: סיפורים ושירים בשתי השפות, דרכים לעידוד תקשורת בלתי מילולית, יצירה במגוון חומרים, פעילות עם בעלי חיים וכו'. שלושת המעגלים הראשונים בונים ומבססים את המעגל הרביעי המשמעותי מכולם:

4. היכרות בצוות העבודה המצומצם. כל צוות עבודה מגבש לו דרכי עבודה ותכני עבודה המתאימים לצרכיו הייחודיים, מתגבר על קונפליקטים גלויים וסמויים, וכך מתעמקת ההכרות בין חבריו. המשימה המשותפת מחזקת את "תחושת הביחד" של הקבוצה ותחושה זו מוקרנת לסביבה שבה הם לומדים (לפרוזדורי המכללה, לספרייה, לקפיתריה וכו') ולסביבה שבה הם פועלים (כיתות הילדים) (ורטה-זהבי, 1998).

בסמסטר הראשון עוסקת הקבוצה בשלושת הצירים הראשונים ובסמסטר השני מתמקדים בעיקר בציר הרביעי. מתחלקים לצוותי עבודה, מתכננים את המפגשים בין הילדים ומקיימים אותם. הסטודנטים מכינים כל כיתה וכיתה במפגש חד-לאומי, לקראת המפגש המשותף. במפגש זה מבררים את רגשות הילדים ואת ציפיותיהם, ועל-פי השיחות עמם מכינים את המפגשים המשותפים. כיתות הילדים נפגשות לסירוגין אלה בכיתתם של אלה ולבסוף מקיימים מפגש במקום בילוי משותף כגון בפארק, במוזיאון וכד'. העיקרון המנחה את המפגשים הוא יצירת חוויה ייחודית משותפת לערבים וליהודים. הילדים שרים שירים בשתי השפות, מתחרים בקבוצות מעורבות במשחקי ספורט, יוצרים ביחד, מבשלים ואוכלים ביחד ועוד. פעולות רבות לא ניתן לעשות אלא בשיתוף פעולה של ממש בין הילדים. בימים אלה, כותבת ורטה-זהבי תוכנית המרכזת פעילויות המתאימות למפגשים שכאלה. הסטודנטים משתדלים ליצור חוויה חיובית המלווה בהנאה, בתוך אקלים תומך, שבו הילד רואה מודל חיקוי לדו-קיום שוויוני, שאתו מקיימת קבוצת הסטודנטים ולמעשה, לא לומד על דו-קיום אלא חווה אותו. הילד אשר חולק עם משפחתו ועם חבריו בחוויה שעבר, הופך לסוכן השינוי.

"מחקרי מעקב אחדים שנערכו על ידי סטודנטים ומורי הקורס מצביעים על כך, שבעקבות המפגשים חל מיתון בעמדות שליליות, שינוי בדימוי הפשטני של האחר ויותר מכל חלה ירידה משמעותית בפחד ממנו. הילד, כמו המבוגר, מגלה שהאחר דומה לו ושונה ממנו, ולומד לקבל מורכבות זאת ולא להיות מאויים על ידה" (שם, שם, [עמודים לא ממוספרים]).

בוגרים רבים שלנו חשים מחויבים לרעיון וממשיכים אותו באופנים שונים: מפגשים בכיתותיהם, עבודה בגנים או בבתי ספר עם תלמידים ערבים ויהודים וכיוצא באלה.

אין ספק שהמפגשים מועטים ואין מעורבות מספקת של ההורים ושל כל צוות המוסד המקיים את המפגש. כמו כן, לא מתחולל כאן קסם המעלים את כל הדעות הקדומות והשליליות. אך הרגעים המרגשים, התובנות המשמעותיות והקשרים המתמשכים בעקבות המפגשים הינם רבים מספור. זהו תחילתו של תהליך הידברות והכרות, תהליך ארוך ולעתים סייפי, אך הכרחי וחשוב לחיים המשותפים שלנו באותה המדינה.

השנה (2001), לאור המאורעות שהחלו בחודש ספטמבר 2000, חששנו שיקטן מספר הסטודנטים שיהיו מעוניינים לקחת חלק בקורס, אך להפתעתנו גדל מספרם ופתחנו קבוצה נוספת. התברר שהסטודנטים מעוניינים לדבר ולהכיר אחד את השני, אך יש לציין שהשנה התהליך ארוך מאשר בשנים קודמות. המציאות הקשה לשני הצדדים חודרת בכל שבוע מחדש לתוך כותלי הכיתה, מקשה על היכולת להקשיב לנקודות המבט הפוליטיות השונות, לנסות להבין את הזולת וכמובן גם על היכולת לתת בו אמון.

גם המתח לקראת הביקורים ההדדיים בין שני בתי הספר גדול יותר השנה, ובזמן כתיבת שורות אלה עדיין נשאלת השאלה האם נוכל בכלל לקיימם. ייתכן שנוכל להיפגש רק מחוץ לכותלי בתי הספר, במוזיאון, בפארק וכדומה, או אולי נקיים מפגשים מתוקשבים באמצעות המחשב.

הקורס של שילוב אמנויות בגיל הרך

הקורס הזה מתקיים במכללה מזה שנים רבות. השנה השתלבו בו הסטודנטיות הערביות במסלול לגיל הרך והן מהוות כשלושים אחוזים מכלל הסטודנטיות בקורס. במסגרת הקורס נלמדים הנושאים של "האני" ו"הזולת" באמצעות האמנויות השונות - דרמה, מוזיקה, תנועה ואמנויות פלסטיות. הסטודנטיות השונות באות אל הקבוצה משורשים שונים ומתרבות שונה ובאמצעות השוני הן תורמות לקבוצה וחוות את הנושא. "מתוך זה שאני נותנת את הלגיטימציה לעצמי אני נותנת לגיטימציה לזולתי" כך מתארת רחל ענבר (מתוך ראיון שערכתי עמה), מרכזת הקורס את רציונל העבודה המשותפת לסטודנטיות הערביות והיהודיות. במהלך

ארבע השעות השבועיות שבהן מתקיים הקורס ישנה עבודה בכמה קבוצות מעורבות, כך שמתקיים מגע מרבי בין הסטודנטיות השונות והן מתנסות בעבודה משותפת דרך הלמידה המשותפת.

המכללה מקיימת **כארבעים קורסים שבהם יש התייחסות ברמה זו או אחרת אל ה"אחר"**, כשברוב המקרים "האחר" הוא בעיקר הערבי או היהודי. הדרה קייך אשר פיתחה את נושא הדו-קיום במכללה, ערכה רשימה של קורסים אלה וחלק מהם מובאים כאן באדיבותה:

- ◀ היחס אל "האחר"
- ◀ פולקלור של "האחר"
- ◀ "האחר" בספרות ילדים בעברית
- ◀ "האחר" בספרות ילדים בערבית
- ◀ אסלאם ויהדות
- ◀ שירי ילדים בעברית ובערבית
- ◀ בעלי חיים כנושא מגשר
- ◀ פעילות גופנית כאמצעי לפיתוח צוות
- ◀ לימוד סטריאוטיפים במסגרת פסיכולוגית חברתית
- ◀ מחשבת ישראל - היחס ל"אחר"
- ◀ גיאופוליטיקה של ארץ ישראל
- ◀ לשון ערבית ולשון עברית - הדומה והשונה
- ◀ תקשורת
- ◀ פמיניזם
- ◀ שמונה שיעורים העוסקים בהיבטים שונים של המפגש היהודי-ערבי במסגרת תוכנית טיפה בים (אמנויות, שפה, פמיניזם, תרבות, ספרות, מוזיקה ועוד)
- ◀ השואה בדו-שיח היהודי-פלסטיני
- ◀ פילוסופיה של החינוך

השנה מתקיים במכללה **קורס למורי מכללות ערבים ויהודים** אשר לומדים על מודלי העבודה בקורס של חינוך לשלום ולמפגשי יהודים וערבים.

בעקבות המאורעות שהחלו בחודש אוקטובר 2000, נוצרה במכללה קבוצת "דיאלוג לשם מעשה" המונה כארבעים מורים ערבים ויהודים הנפגשים בקביעות. הקבוצה, מעבר להיותה קבוצת דיון ותמיכה, מעלה הצעות מעשיות כדי לשפר את מארג היחסים של אוכלוסיית היהודים והערבים במכללה, הכוללת מורים, תלמידים ועובדים, ואת איכות חייהן זו לצד זו.

הקבוצה מינתה ועדה של שישה חברים, ערבים ויהודים, אשר פועלת מטעמה, תומכת ומסייעת להנהלה בשאלות העולות בקשר למרקם היחסים הערבי-יהודי במכללה. רוב חברי הקבוצה אינם עוסקים במקצועם בחינוך לשלום ובמפגשי יהודים-ערבים אך ברור לכולנו, שהמציאות המורכבת שבה אנו חיים בכלל ובמכללה בפרט, מחייבת בירור של השאלות המרכזיות של הווייתנו המשותפת וטיפול בשאלות הללו. מעבר לטיפול בבעיות ובסוגיות שוטפות העולות מדי פעם בפעם ובמיוחד בימים אלה, פועלת הקבוצה מתוך מבט אל העתיד ומתכננת כעת מסגרות מפגש מגוונות לסטודנטים הערבים והיהודים. אנו מקווים שמודל העבודה של הקבוצה ומערכת היחסים הנבנית בין חבריה, יקרינו על כל מערכת היחסים בין הערבים והיהודים במכללה ועל האווירה אשר מתהווה ביניהם.

לסיום, כדי להשיג את המטרה של הרחבת מעגל המשתתפים במפגשים במסגרת מערכת החינוך, כך שיתקיימו בין כל הצוותים החינוכיים ובין כל התלמידים הערבים והיהודים, הוצעו במאמר זה שתי הצעות: בניית תוכנית-על של משרד החינוך, תוך מתן אוטונומיה בית ספרית אשר תחייב את כל בתי הספר לעשייה בתחום הדיאלוג היהודי-ערבי, והקמת ארגון-על שיאגד תחתיו את כל הארגונים הפועלים בתחום. בינתיים, עד שהצעות אלה ימומשו, ניתן לפעול בתוך מסגרות קטנות יותר, המכילות את התנאים המתאימים, כפי שאנו עושים במכללה. חשוב לזכור ש"למפגש יכולה להיות תרומה חשובה למשתתפים בו כשמתקיימים התנאים המגבירים הצלחה, וכשהתכנים ממוקדים, משותפים ורלוונטיים לשני העמים כאחד. נוכח חשיבותם וחיוניותם של מפגשים אלה מבחינה חינוכית, בפרט בימים אלה, ומכיוון שהתחום הוא מורכב ביותר, חשוב לזכור שאין רבותא במפגש כשלעצמו. יש להקפיד לקיים מפגש, רק כאשר התנאים מבטיחים הצלחה ומונעים, או לפחות מקטינים מאוד, את הסיכונים והנזקים העלולים להיגרם מכישלונם. יש לזכור: 'רק מפגש אינו מספיק'" (בר ועידי, 1995, עמ' 7).

דווקא בתקופה זו, שבה הרבה יותר קשה לקיים את המפגשים כיוון שהמטענים הרגשיים שהסטודנטים מביאים עמם מורכבים וטעונים הרבה יותר ויש קושי ביטחוני ולעיתים חשש של ההורים לקיים מפגשי ילדים, אני חשה שעוד יותר מתמיד, חשוב לקיים מסגרות שבהן המשתתפים יוכלו לשוחח ביניהם, להכיר זה את זה וללמוד להקשיב לזולת, גם אם אינם מסכימים עם דעותיו. יחד עם זאת, צריך לזכור שהתהליך הוא איטי ואין בו תפוקה מהירה, והיום, עוד יותר מתמיד, צריך לכבד את "הקצב" החדש שבו כל קבוצה נעה ולא לדחוק בסטודנטים.

מאותו הטעם עצמו, נראה שהמציאות איננה מתאימה כרגע להצגת רעיונות בדבר השיח היהודי-פלסטיני במסגרת מערכת החינוך. אציין רק שלדעתי, כדאי לכתוב תוכנית מגירה אשר בבוא העת, כשתהיה הידברות בין משרד החינוך הישראלי לפלסטיני ופעילות שוטפת ביניהם, ניתן יהיה לממש ולהגיע באופן מבוסס ומהיר יותר לנורמליזציה ולשיתוף פעולה. אנו יודעים שעבודתנו במסגרת המכללה היא אך טיפה בים, אך היא מצטרפת להרבה טיפות אחרות הפועלות בתחום זה בישראל. ביחד נביא ליצירת נורמה חדשה בחברה הישראלית, נורמה של כבוד, שוויון, הבנה ואמון הדדיים עם שכנינו הגרים עמנו באותה המדינה.

אני כותבת בימים אלה, שבהם כמעט בכל יום נהרגים ונפצעים ערבים, יהודים ופלסטינים, האחד מידי של השני, ונדמה שכמעט "התרגלנו" למצב החדש והנורא הזה. כל פגיעה שכזאת פוגעת במשפחה רחבה ובחבריה. אני מרגישה שאנחנו מצויים בים של חשדנות, פחד, שנאה, אכזבה ופסימיות. אבל בים זה מצויים גם איים לא מעטים של מציאות אחרת. אתאר שניים מהם: במפגש של סטודנטים ומורים ערבים ויהודים, אשר התקיים במכללה בעקבות כמה אירועים, סיפרה תלמידתי לשעבר, שהיא, בניגוד לסטודנטיות אחרות אשר ציינו את הפחד שבו הן שרויות לאחרונה, כלל אינה מפחדת מכיוון שבמהלך המפגשים שבקורס היא למדה להכיר את "האחר" - "באתי עם הסתייגות והשקפות די קיצוניות אל הקורס, אבל במהלכו, גם אם לא נוצרו חברויות מדהימות, למדנו להכיר זה את זה ולעבוד ביחד" היא סיפרה. בני הצעיר שב הביתה ומספר לי, שהטיול של קבוצת הכדורסל שלו לחרמון התבטל מסיבות ביטחוניות... אך למרות זאת הוא שמח, כי עתה יוכל ללכת עם בני כיתתו למפגש עם חבריהם באבו-גוש. איים אלה הם המחזירים לי את האמונה כי "דרך המפגש והשיח המשותף" עשויה להוביל אותנו לשבירת מעגל האלימות ולשלום.

ביבליוגרפיה

- בר, ח' ועידי, א' (1995), **חינוך להתמודדות עם קונפליקטים: המפגש בין יהודים לערבים: סקירת ספרות מקצועית**, מכון הנרייטה סאלד, ירושלים.
- בר, ח' ובר-גל, ד' (1995), **לחיות עם הקונפליקט - פעילות הפגשה בקרב בני נוער יהודים ופלסטינים אזרחי ישראל**, מכון לחקר ישראל ומכון גוטמן למחקר חברתי שימושי, ירושלים.
- בר-סיני, ר' (1998), **מפגשי ערבים, יהודים ופלסטינים במערכת החינוך הישראלית**, תרגיל בהגשת "נייר עמדה", בית הספר למנהיגות חינוכית, ירושלים.
- דרי, ד' (1996), **"אשליית התאום", יסודות המינהל הציבורי 3**, יחידה 5, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב.
- האגף לתכניות לימודים, **להיות אזרחים, חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל**, דו"ח ביניים (דו"ח קרמניצר), משרד החינוך, התרבות והספורט, ירושלים.
- היחידה לחינוך לדמוקרטיה ולדו-קיום, (1997), **תכנית אשכולות**, משרד החינוך, התרבות והספורט.
- המחלקה ליזמות ומשימות חינוכיות, המנהל הפדגוגי, האגף לחינוך יסודי, **גשר לקשר בעידן מתקדם**, משרד החינוך, התרבות והספורט.
- הקרן לשיתוף פעולה כלכלי (EFC) ומועצת הבריאות הפלסטינית (PCH), (1998), **שיתוף פעולה ישראלי פלסטיני בנושאי בריאות ורפואה**, דו"ח פעילות לשנת 1997, הקרן לשיתוף פעולה כלכלי, תל אביב.
- ורטה-זהבי, ת' (1998), **נפגשים אחרת יהודים וערבים במכללה ע"ש דוד ילין**, ירושלים.
- זמרן, א' (1996), **"חינוך לשלום ולדו-קיום בדרכה של המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין בירושלים"**, אסא, י' (עורך), **במת המורה העל יסודי**, חטיבת המורים העל-יסודיים בהסתדרות המורים ועמותת המורים לקידום ההוראה והחינוך, תל אביב, עמ' 25-36.

*
חוזר המנהל הכללי, חוזר מיוחד י' (1995), **קטלוג חומרי למידה ופעילויות בנושא המרכז להתשנ"ה: תהליך השלום במזרח התיכון**, משרד החינוך, התרבות והספורט, ירושלים.

חלבי, ר' (עורך) (1997), **בית ספר לשלום, נוה שלום**, דו"ח שנתי 6-1997.

טל אברהם, ד' (עורכת) (1998), **רב קיום בשלום**, לשכת מחוז הצפון, משרד החינוך, התרבות והספורט.

לוינסון, ח', כ"ץ, א' ואל-חאג', מ' (1995), **יהודים וערבים בישראל: ערכים משותפים ודימויים הדדיים**, מכון גוטמן, ירושלים.

מעוז, י' (2001), **מיפוי קונספטואלי והערכה של פעילויות דו-קיום יהודי-ערבי בישראל: דו"ח הערכה מסכם**, מחקר שנערך בהזמנתה של קרן אברהם, האוניברסיטה העברית בירושלים וקרן אברהם.

צוות היחידה לדמוקרטיה ודו-קיום (1993), **היחידה לדמוקרטיה ודו-קיום: חוברת מידע**, מחלקת ההסברה, משרד החינוך, התרבות והספורט.

קרן ברונפמן, **תוכנית עם לעם**, ירושלים.

שולוב-ברקן, ש' (1993), **התמודדות עם קונפליקטים בין קבוצתיים: הקונפליקט היהודי-ערבי: פיתוח מודל התערבות להפעלת קבוצות קטנות** (דו"ח סיכום), האוניברסיטה העברית בירושלים, בית הספר לעבודה סוציאלית, ירושלים.

תחום תכנים ותכניות הכשרה והשתלמויות (1998), **איך ביחד**, מרכז הדרכה ארצי מנהל חברה ונוער, משרד החינוך, התרבות והספורט.

Crb Foundation (1998), **List of Projects**, Jerusalem.

Lichamam, S. & Sullivan, K. (1998), **Harnessing Folklore and Traditional Creativity to Promote Better Understanding Between Jewish and Arab Children in Israel**.

Shapira, A. (1998), **Meca Guidelines for Teachers Seminar Program 1998-1999**, Middle East Children Association, Jerusalem.